

10.1.1

LA MASIA CAN IGLESIAS: TESTIMONI DEL PASSAT AGRÍCOLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS (BARCELONA)

INMA MESAS TORRONTERAS

CODEX. Arqueologia i Patrimoni

Llicenciada en Història per la Universitat Rovira i Virgili.

Arqueòloga

Resum.

L'any 2012, durant la intervenció arqueològica associada a la construcció de la línia d'alta velocitat a la ciutat de Barcelona, es van localitzar les restes de la masia Can Iglesias. L'excavació va permetre documentar l'evolució estructural de l'edifici des del segle xvi fins al segle xx, així com constatar el passat agrícola de Sant Martí de Provençals durant aquest temps.

Paraules clau:

masia, tipus consolidat, cossos paral·lels, segle xvi-xx.

Resumen.

En el año 2012, durante la intervención arqueológica asociada a la construcción de la línea de alta velocidad a la ciudad de Barcelona, se localizaron restos de la masía Can Iglesias. La excavación permitió documentar la evolución estructural del edificio desde el siglo xvi hasta el siglo xx, así como constatar el pasado agrícola de Sant Martí de Provençals a lo largo de este período.

Palabras clave:

masía, tipo consolidado, cuerpos paralelos, siglos xvi-xx.

Abstract.

In 2012, during the archaeological work associated with the construction of the high speed line in the city of Barcelona, the remains of the farmhouse ("masia") called Can Iglesias were located. The excavation allowed to document the structural evolution of this building from the sixteenth (16th) to the nineteenth (20th) century and verify the agricultural past of Sant Martí de Provençals during this time.

Keywords:

farmhouse ("masia"), consolidated type, parallel sections, 16th-19th.

1. Introducció

En el decurs del seguiment arqueològic realitzat en el marc del projecte constructiu de la Plataforma de la Línia d'Alta Velocitat Madrid - Saragossa - Barcelona - frontera francesa (tram: accessos a l'estació de la Sagrera), als districtes de Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de la ciutat de Barcelona, es localitzaren el mes de gener de l'any 2012 les restes d'una masia.

La intervenció arqueològica va ser finançada per ADIF a través de l'empresa constructora de les obres, UTE Accesos Estación de la Sagrera, i executada per l'empresa CODEX. Arqueologia i Patrimoni, sota la direcció d'Inma Mesas. El Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya i el Servei d'Arqueologia de l'ICUB van dur a terme el control i la supervisió dels treballs arqueològics realitzats.

La nostra intervenció, desenvolupada sota la desaproteguda ronda de Sant Martí al tram comprès entre el pont del Treball i la rambla de Prim (figura 1), estava subordinada als moviments de terra produïts durant l'obra, treballs en què es localitzaren les primeres evidències estructurals.

Figura 1. Ortoimatge actual de l'àrea on es localitzava la masia (ICC).

La posterior delimitació extensiva va definir una àrea arqueològica positiva de 584 m², extensió que, com va quedar patent amb la posterior excavació arqueològica, no correspon amb la superfície total de l'edifici estudiat. Part d'aquesta edificació resta, doncs, sota estratigrafia no excavada. Immediatament s'inicià l'excavació en extensió del jaciment, tot esgotant completament l'estratigrafia i restant totes les estructures exhaustivament documentades. Per incompatibilitat amb el projecte constructiu es va procedir a l'eliminació definitiva d'aquestes amb el corresponent permís del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

Les restes documentades es van identificar amb la masia Can Iglesias a partir del plànol de Tomàs Solar i Ferrer de l'any 1836 (figura 2). Amb aquest es realitzava una relació dels terrenys de Sant Martí de Provençals regats per les aigües que transportava el rec comtal, així com també dels propietaris d'aquests terrenys. La superposició de

l'aixecament planimètric de les restes excavades va correspondre *grosso modo* amb l'edificació propietat d'Andrés i Francisco Iglesias indicada a la imatge inferior.

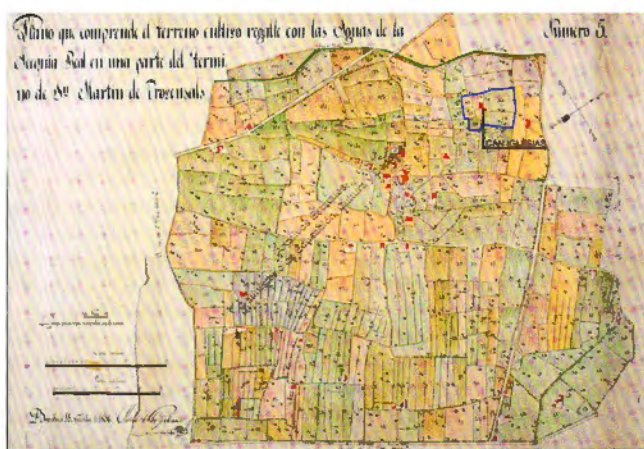

Figura 2. "Plano que comprende el terreno cultivo regable con las aguas de la acequia real en una parte del termino de Sant Martin de Provensals." Tomàs Soler i Ferrer. 1836. ACA.

Cal fer esment a l'estat deficitari en què es conservava l'edifici, del qual només se'n preservaven les fonamentacions, a excepció d'algun pany de paret. A més, les restes materials recuperades són escasses i de poca entitat, fet que ens impedeix establir una datació precisa del moment constructiu d'algunes estructures. Cal destacar, també, que els resultats i les cronologies que exposem són preliminars, ja que una bona part del material arqueològic recuperat encara es troba en procés d'estudi.

2. Can Iglesias

La masia de Can Iglesias formava part, juntament amb altres masies com Can Riera, Can Cadenas, Can Pujades, o Can Canals, entre d'altres, del paisatge de Sant Martí de Provençals des del segle XVI fins a mitjans del segle XX.

Tot i que al plànol de 1836 de Tomàs Soler i Ferrer (figura 2) s'observa que la majoria de les masies del terme s'ubicaven al voltant de l'església de Sant Martí, la masia de Can Iglesias, en canvi, estava situada lluny d'aquest petit nucli, a pocs metres de la riera d'Horta i del rec comtal. D'aquest darrer en rebia l'aigua destinada a regar els terrenys de cultiu, ja que la riera d'Horta es caracteritzava per un règim hidrològic irregular amb períodes de sequedat.

La masia s'assentava en un terreny tou i inestable, format per dipòsits al·luvials d'argiles, llims i crostes calcàries d'origen pleistocènic. Per aquest motiu els diversos projectes constructius adoptaren solucions diferents per salvar aquests inconvenients. Destaca l'ús de la riera com a punt de proveïment de matèries primeres, bàsicament de sorres i de pedres per construir els edificis.

Com ja hem comentat amb anterioritat, tot i que algunes estructures excedeixen fora dels límits de la nostra ac-

tuació i impossibiliten conèixer l'extensió total de la masia, la part documentada dibuixa una planta de 18 metres per 19,70 metres amb un gran nombre de compartimentacions interiors.

Figura 3. Vista general de la masia (Arxiu CODEX).

El sistema compositiu de l'edifici correspon al "tipus consolidat" o "estructura clàssica", estructuració utilitzada a partir de finals del segle XVI, basada en la juxtaposició de tres naus rectangulars i perpendiculars a la façana. Observem com aquest sistema compositiu es duplica, tot creant dos cossos de la mateixa morfologia però amb diferent cronologia, de manera que el cos més modern es recolza a la part posterior de l'edifici original, tot mantenint l'orientació vers el SE i la perpendicularitat a la façana (figura 3).

L'edifici està format per una planta baixa destinada a la realització d'activitats industrials i domèstiques. Compta amb un pis superior, com ho demostra la localització de la sabata de l'escala a l'entrada, que està destinat a l'habitatge, i es va formar per la superposició de les crugies. Com acostuma a ser habitual en aquest tipus d'edifici, tenia també un segon pis destinat a magatzem.

A partir de les relacions estratigràfiques podem diferenciar quatre fases constructives que corresponen a tres edificacions. Les tres primeres s'emmarquen entre els segles XVI i XVIII, i la darrera, datada al segle XIX, correspon a unes reformes puntuals.

2.1. Fase I

De la primera fase tan sols en coneixem un àmbit de planta rectangular (figura 4) de 4,8 per 4,3 metres de costat, definit per parets de pedra local i esquists lligats amb argila, de 0,50 metres d'amplària, i fonamentades directament en una trinxera constructiva excavada al subsòl geològic.

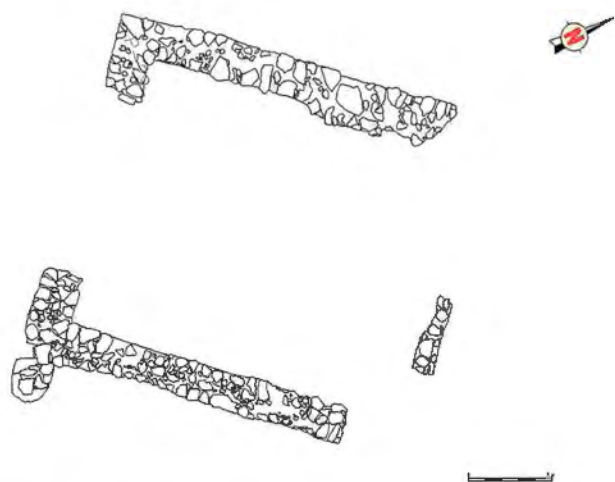

Figura 4. Planta de l'edificació de la fase I.

Cal remarcar que la dilatada continuïtat funcional del mas, amb les consegüents ampliacions de l'edifici i les reformes dels espais interns, impedeix la lectura completa de la construcció inicial.

Malgrat això, hem pogut documentar que la paret S es perllongava més enllà de l'angle de l'habitació, en sentit SE, de manera que probablement l'edifici primigeni comptava amb més d'un àmbit. A més, el fet que les parets tinguin poc gruix i que descansin directament en la trinxera constructiva, sense cap fonamentació, ens fa pensar que podria tractar-se d'una construcció amb una sola planta.

Entre el material recuperat de l'excavació de l'estratigrafia associada amb l'amortització de l'edifici, en destaquen les produccions de ceràmica decorada en verd i manganès, produccions de ceràmica blanca i blava de Paterna i Manises, i de blanca i blava d'estil de Barcelona, que ens situen la construcció en un moment imprecís anterior a començaments del segle XVI.

2.2. Fase II

A partir de la segona meitat del segle XVII, es bastí un cos paral·lel, tot ampliant-ho en direcció N (figura 5).

Aquest nou edifici es conservava a nivell de fonamentacions, tret dels tancaments N i S. Quant a la tècnica constructiva, aquesta es caracteritza per l'ús del morter de calç com a aglutinant. Així, els fonaments es fan amb la tècnica de l'encofrat perdut, tot col·locant en la base una filada de còdols i pedra local sense escairar per refermar el terreny, i abocant-hi el morter de calç. Per sobre s'aixequen les parets de carreus de pedra local lligats amb morter, de les quals tenim només dues filades als límits meridional i septentrional.

Encara que, com en línies precedents es detalla, el tancament E, que correspondria a la façana, resta sota estratigrafia no excavada més enllà dels límits de la nostra intervenció, documentem una extensió de 135,15m². Di-

buïxa una planta rectangular de 18 metres per 10 metres, dividida en tres naus, i cadascuna d'aquestes subdividida en 2 àmbits.

Observem una amplària de 5 metres per a la nau sud, mentre que les altres dues naus presenten una amplària de 5,5 metres. La longitud dels àmbits està condicionada a l'ús individualitzat de cada espai, ús que malauradament a causa de l'acusat estat d'arrasament de l'edifici ens és de difícil interpretació en alguns àmbits.

Figura 5. Planta de l'edificació de la fase II.

Sabem, però, que a l'àmbit W de la nau S s'ubicava el menjador. Recolzant-se al tancament W, es documenta una estructura interpretada com a llar, formada per tres murets, realitzats amb pedres irregulars lligades amb morter, que dibuixen un espai rectangular de 0,90 per 0,40 metres.

A la nau central, es localitza una estructura de planta quadrangular realitzada amb morter i pedres irregulars que pensem que podria correspondre a la sabata d'una escala d'accés al pis superior. A l'angle NW de la nau un seguit de fonamentacions divideixen l'espai en compartimentacions menors de les quals en desconeixem l'ús.

La localització de 2 dipòsits a la nau N reflecteixen el seu ús industrial. Aquests dipòsits, així com el nivell de circulació de la nau, estan situats a una cota més baixa que el llindar de la porta i que la resta dels nivells d'ús o en el seu defecte, ja que molts no s'han documentat, dels nivells de preparació d'aquests. Consegüentment, les fonamentacions de l'edifici funcionen com a parets vistes de l'habitació.

Fora del cos del mas, i recolzant-se al tancament W, es documenta un cos adossat, destinat probablement a magatzem. Aquest amida 8,60 metres de longitud per 3,60 metres d'amplària, i defineix dos àmbits. Manté les característiques tècniques que el cos principal: l'ús de pedra local de petita i mitjana mida sense lligam artificial, tot reblint les rases constructives. En algun punt conserva restes de morter, ja que probablement la part superior estaria obrada amb aquest material.

Cal destacar que, entre el material ceràmic recuperat

als nivells afectats per la construcció de l'edifici, registrem produccions de ceràmica blanca i blava catalana que ens situa aquesta fase al segle xvii.

2.3. Fase III

Al segle xviii s'aixecà un cos perpendicular al preexistent, tot mantenint la forma quadrangular de l'edifici (figura 6). El nou cos forma una planta rectangular de 9 per 18 metres, que es recolza al tancament W del cos preexistent. La nova construcció suposà l'arrasament del cos adossat.

Entre el material ceràmic recuperat als nivells constructius, destaquen les produccions de ceràmica d'influència francesa (decoració amb trèvols i punts), que ens permeten fixar la construcció d'aquesta fase a partir de mitjans del segle xviii.

Des del punt de vista tècnic, es van combinar diversos sistemes de fonamentació, condicionats novament, per la inestabilitat del terreny. La solució emprada per les parets fou l'assentament d'aquestes en fonamentacions de morter que assoleixen fins a 0,80 metres de fondària. Un altre recurs es documenta a l'àmbit identificat com a celler. En aquest cas, se saneja el terreny de l'estança una vegada construïdes les fonamentacions perimetrals, tot practicant un rebaix al terra. Posteriorment reompliren el rebaix amb ferm compactat, tot creant una plataforma òptima on col·locaren una solera, feta amb floses, damunt de la qual descansava el paviment de rajoles de la habitació. D'aquesta manera aconseguiren una superfície sòlida que suportava el pes de les botes.

Les innovacions d'aquest moment afectaran elements constructius, no pas estructurals, fet que es reflecteix en l'ordenació de l'espai intern, que manté la conformació de la fase anterior.

L'ampliació segueix el mateix sistema estructural, conformat per un cos rectangular dividit en tres naus subdividides a la vegada en àmbits, encara que, a diferència de la fase anterior, ara no totes les naus estaran compartimentades en dos àmbits sensiblement quadrangulars.

Figura 6. Planta de l'edificació de la fase III.

La nau S es compon d'un únic àmbit. L'única estructu-

ra documentada coetània al moment constructiu d'aquesta nau és una sitja, que afectava les fonamentacions del cos annex a l'edifici del segle xvii, fet que ens marca una datació post quem al segle xvii per a la seva obertura. Aquesta sitja presentava una planta circular i de secció i fons còncau. El diàmetre de la boca era de 1,98 metres i l'alçària conservada de 2,62 metres.

La nau central està dividida en dos àmbits perpendiculars a la façana. Un dels quals funciona com a un corredor, d'1,20 metres d'amplària, on es conserva, al fons, un petit dipòsit soterrat.

La resta de l'espai de la nau central forma el segon àmbit de la nau central, de 8,50 metres de longitud per 3,60 metres d'amplària, on es localitza un paviment de pedres sensiblement rectangular i fragments de maons.

La nau N està dividida en dos àmbits de planta sensiblement quadrangular. Només coneixem l'ús de l'àmbit situat a la meitat E, que funcionava com a celler. Es documenta un paviment de rajoles col·locades en formes mixtes, que presenta una suau inclinació vers al centre, on s'obre, una petita cubeta de 0,29 metres per 0,32 metres, de recollida de pòsits, revestida amb rajoles.

Prèviament a la col·locació del paviment, es practicà al terreny un rebaix al terra de l'habitació, de manera que quedaven al descobert les fonamentacions, realitzades amb el sistema de l'encofrat perdut, i foren revestides per una capa de morter lliscat, ara transformades en les parets que delimiten l'habitació.

La intenció del rebaix és sanejar el terreny, ja que aquest, de matriu argilosa, no era suficientment estable i, per tant, no era capaç de suportar el pes de les bótes sense esfondrar-se. Un cop rebaixat i sanejat es rebleix de material aportat i crea així una òptima superfície de treball en la qual es recolza una solera construïda amb grans lloses de pedres.

L'estança disposava de dues portes, una que comunicava amb el corredor de la nau central i una segona que comunicava amb l'exterior. Davant d'aquesta és on es documenten dos retalls excavats al terreny, a una distància d'1,6 i 2,3 metres de la porta, que possiblement corresponien als encaixos constructius d'un porticat.

Al S de la masia es localitza un cos annex que es recolzava al tancament de l'edifici del segle xviii, i al tancament E de l'edifici del segle xvi. Possiblement aquest espai estava destinat a l'emmagatzematge de productes o eines de treball. Dibuixa un espai rectangular d'1,30 metres d'amplària adossat a la masia, que es divideix en dos petits àmbits.

2.4. Fase IV

Al segle XIX es manté l'estructuració de la masia a excepció de la nau S del cos construït al segle XVIII, que passarà d'un a dos àmbits de planta quadrangular, mitjançant la construcció d'un envà (figura 7). Ambdós espais es pavimenten amb rajola, fet que provocarà l'amortització de la sitja oberta al segle XVIII.

Figura 7. Planta final de la masia.

És també en aquesta fase quan es documenta la rehabilitació d'alguns àmbits ja fos per millorar elements deteriorats, o bé per adaptar-se a noves formes de treball, com per exemple construir nous dipòsits de formigó.

Amb el recreixement de la cota de circulació d'alguns àmbits s'anul·len estructures de fases anteriors, com per exemple els dipòsits de la nau N de l'edifici del segle XVII, que restaran sota un paviment de rajoles. A més, a la meitat N de l'àmbit es construeix un cup de formigó amb la cubeta corresponent.

A l'àmbit destinat com a celler, també es recreix la cota de circulació amb un nou paviment de rajola catalana. Desapareix, doncs, la cubeta de recollida de pòsits i, molt probablement, es perd la funció de l'habitació com a celler. També s'anul·len els dos accessos, tot obrint-ne un de nou en una altra paret, on localitzem el llindar, fet amb carreus de pedra calcària.

3. Consideracions finals

La masia de Can Iglesias reflecteix l'explotació agrària de Sant Martí de Provençals durant el segle XVII, així com l'ampliació d'un nou cos és la mostra de l'impuls de la agricultura al segle XVIII. L'ús de determinades estances com a zones de treball ha perdurat fins al darrer moment, com ho mostra la localització de dipòsits contemporanis que amortitzen dipòsits del segle XVII. Aquest detall ens constata, a més, la dilatada activitat productiva del mas.

Entre els anys 1915 i 1922 es construí, dintre del projecte "plan de mejoras de la xarxa ferroviària de la ciutat

i las bases generales para la reforma de trazados de las líneas férreas que cruzan el termino de Barcelona", la ronda de Sant Martí. Era un carrer elevat, una ronda, de 30 metres d'amplària, que circumval·lava pel costat mar les vies del ferrocarril, que travessaven el municipi des de 1854. La seva construcció suposà el recreixement amb potents abocaments de terra de la cota de circulació i, consegüentment, el cobriment i la desaparició de parcel·les agrícoles, propietats que varen ser expropiades amb de l'execució del projecte constructiu.

Figura 8. Plànol topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona. 1933. ICC.

Aquest canvi en l'urbanisme de la zona s'observa també a les fonts documentals de l'època. Si comparem el plànol topogràfic de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1836 (figura 8) amb el de l'any 1933 (figura 2) veiem com part dels terrenys que a principis del segle XIX formaven part de Can Iglesias, l'any 1933 ja restaven amagats sota la ronda de Sant Martí.

És també remarcable el fet que l'any 1920 la Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante construí tot un seguit de regadores per tal de portar les aigües del rec comtal fins al terrenys agrícoles de Sant Martí de Provençals, tot salvant la rasa del ferrocarril oberta l'any 1854. La demanda dels propietaris de nous canals de regadiu mostra el manteniment d'alguns terrenys de cultiu, tot i

que no sabem si també fou el cas de Can Iglesias, atès que els nostres treballs no han permès determinar el moment exacte en què s'abandonà definitivament la masia.

Bibliografia

- BOFARULL, F. (1889). "Orígenes del pueblo de San Martín de Provencals". *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. V. Barcelona, p. 201-253.
- CONGOST, R. et al. (2005). *La masia catalana: evolució, arquitectura i restauració*. Brau. Figueres.
- MESAS, I. (2012). "LAV accessos a l'estació de la Sagrera". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*, Servei d'Arqueologia de Barcelona (ICUB), Ajuntament de Barcelona, p. 87-89.
- MONER, J.; PLA, A.; RIERA, J. (1981). "La masía. Historia y tipología de la casa rural catalana". 2c. *Construcción de la Ciudad*, núm. 17-18. Barcelona.
- MONER, J. (1998). "L'estructura tipològica del mas: els precedents medievals. Actes del col·loqui El mas medieval a Catalunya". *Quaderns*, núm. 19. CECB, Banyoles, p. 134-137.
- POUS, M. (1994). "La història que quedarà «soterrada»: del nus de la Trinitat a la Plaça de les Glòries Catalanes". *Finestrelles*, núm. 6, p. 151-161.
- RIBA, O.; COLOMBO, F. (2009). *Barcelona: la Ciutat Vella i el Poble Nou. Assaig de geologia urbana*. Institut d'Estudis Catalans, Real Academia de Ciències i Arts de Barcelona. Barcelona.
- RIU, M. (2001). "Aspectes històrics i arqueològics del mas. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona". CSIC, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals. *Anuario de Estudios Medievales*, annex, núm. 42. Barcelona, p. 19-48.